

УДК 343.28/.29:34.06

**ДІАЛЕКТИКА ОДИНИЧНОГО, ОСОБЛИВОГО ТА ЗАГАЛЬНОГО В НОРМАХ
КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ ЩОДО ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ**

**DIALECTICS OF SINGLE, SPECIAL AND GENERAL IN RULES
OF SENTENCING UNDER THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE**

Демченко І.М.,
*асистент кафедри кримінального права та кримінології
юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

У статті розглядається зміст філософських категорій «загальне», «одичне» та «особливе» на прикладі норм Кримінального кодексу України, які регулюють питання призначення покарання. З огляду на співвідношення загальних, одичних і спеціальних норм щодо призначення покарання доводиться необхідність іншої їх систематизації у відповідних розділах Кримінального кодексу України.

Ключові слова: одичне, загальне, особливе, призначення покарання, систематизація норм щодо призначення покарання.

В статье рассматривается содержание философских категорий «общее», «единичное» и «особенное» на примере норм Уголовного кодекса Украины, регулирующих вопросы назначения наказания. Учитывая соотношение общих, единичных и специальных норм назначения наказания, доказывается необходимость другой их систематизации в соответствующих главах Уголовного кодекса Украины.

Ключевые слова: единичное, общее, особенное, назначение наказания, систематизация норм о назначении наказания.

The article deals with the content of general philosophical categories such as general, single and special in example of rules of sentencing under the Criminal Code of Ukraine. Given the ratio of general, single and special rules of sentencing proves the necessity of systematization them in other relevant chapters of the Criminal Code of Ukraine.

Key words: single, general, special, sentencing, systematization rules of sentencing.

Постановка проблеми. Взаємодія норм щодо призначення покарання у Кримінальному кодексі України (далі – КК України) є предметом дискусій багатьох учених, які досліджують питання призначення покарання. Ці дискусії щодо визнання тих або інших правил щодо призначення покарання спеціальними або винятками з правил, на нашу думку, обумовлені недостатньою увагою до співвідношення категорій загального, одиничного та особливого, які розроблені філософією.

Стан дослідження. Категорії «загальне», «одиничне» та «особливе» в загальній філософії та філософії права досліджувалися багатьма вченими. Г.В.Ф. Гегель розглядав ці категорії як метод пізнання істини. У філософії права цю проблематику досліджували Н.Н. Алексєєв, В.П. Казимирчук, Д.А. Керімов, Р.І. Кондратьєв, Р.В. Лівшиць, К. Маркс, В.С. Нерсесянц, В.І. Нікітінський, І. Сабо, Ю.В. Тихонравов, Ю.К. Толстой, В.П. Тугарінов та інші. Окремі аспекти цієї проблематики зачіпалися також у контексті дослідження проблем призначення покарання Н.А. Беляєвим, Є.В. Благовим, Г.С. Гаверовим, В.К. Дуюновим, І.І. Карпечем, Г.А. Кригером, Л.Л. Кругліковим, Т.В. Непомнящою, В.В. Полтавець, Л.А. Прохоровим, М.Н. Становським, В.І. Тютюгіним, С.Д. Шапченком, М.Д. Шаргородським та іншими.

Метою статті є виявлення за допомогою категорій загального, одиничного та особливого спільності норм щодо призначення покарання в КК України, достатньої для їх систематизації та оцінювання виправданості розташування цих норм у відповідних розділах КК України.

Виклад основного матеріалу. У філософії категорії «одиничне», «загальне» й «особливе» широко використовуються насамперед як універсальні форми мислення й пізнання.

У «Новій філософській енциклопедії» поняття «одиничне» трактується як ознака конкретного предмета, відмінна від ознак усіх предметів, що входять до певного фіксованого класу. «Загальне» – ознака цього предмета, схожа з ознакою принаймні ще одного предмета такого класу. «Особливим» у цьому випадку називають ознаку, схожу з ознаками одних і відмінну від ознак інших предметів класу, тобто це будь-яка загальна, проте не всезагальна ознака [1].

Особливе, як правило, розглядається як дещо таке, яке опосередковує відношення між одиничним і загальним. За більш глибокого дослідження особливе виступає не просто проміжною ланкою між одиничним і загальним, а насамперед об'єднуючим началом у рамках цілого. У процесі пізнання протилежності загального й одиничного долаються через особливе, яке виражає загальне в його реальному, одиничному втіленні, а одиничне – у його єдності із загальним.

Під одиничним у праві слід розуміти правове явище, вся сукупність властивостей якого визначає його специфіку та тим самим відрізняє його від усіх інших явищ (правових і неправових). За всієї множини одиничних правових явищ абсолютна тотожність

хоча б двох із них виключається. Так, як зазначає Д.А. Керімов, будь-яка правова норма відрізняється не лише від правовідносин чи юридичного факту, а й від інших правових норм; кожне одиничне цивільне правовідношення відрізняється, наприклад, не лише від адміністративно-правового, а й від будь-якого іншого цивільного правовідношення, будь-який юридичний факт має свої особливості, індивідуальність тощо [2, с. 7].

Проте у світі немає жодного правового явища, яке існувало б окремо від правової дійсності, ізольовано від таких само правових явищ, оскільки тоді воно не могло б виникнути, існувати, змінюватися та припинитися. Тому оскільки одиничні правові явища пов'язані між собою, взаємодіють між собою, залежать та обумовлюють одне одного, то вони мають щось спільне, однопорядкове, загальне.

Під загальним у праві слід розуміти єдність усіх правових явищ, виражену в подібності або спільності їх властивостей, зв'язків і відносин.

Таким чином, стає очевидним, що в праві не може бути загального без одиничного, і навпаки. Якщо в процесі правового пізнання таке положення буде ігноруватися, наше уявлення про правову дійсність буде одностороннім, а тому помилковим. Із цього приводу Г.В.Ф. Гегель зазначав: «Загальне містить одиничне та особливе рівною мірою, як і особливе містить у собі одиничне; навпаки, одиничне містить загальне та особливе рівною мірою, як і особливе містить загальне у своїй суті. Загальне є ширшим за одиничне та особливе, навпаки, одиничне та особливе включає в себе більше, ніж загальне». При цьому філософ підкреслював, що загальне утримує в собі те багатство особливого й одиничного, яке є суттєвим, а зовнішнє, несуттєве відкидається, у результаті чого загальне «височить над усіма цими особливостями і складає їх сутність» [3, с. 124].

Інакше кажучи, аж ніяк не всі, а лише суттєві ознаки одиничного й особливого втілюються в загальному; лише загальне певного рівня, при цьому таке, яке становить насамперед якісні, основні, принципові, важливі риси одиничних явищ, може проявитися (і проявляється) у кожному одиничному як його сутність.

Загальне разом з одиничним становить взаємну єдність. Конкретний прояв такої єдності і є поняттям «особливе». Яскравим прикладом цього є взаємодія єдності загального й одиничного в нормах, які закріплюють правила призначення покарання.

У Загальній частині Кримінального кодексу України ряд статей містять норми, які регулюють питання, пов'язані з призначенням покарання. Так, про призначення покарання йдеться не лише в розділі XI «Призначення покарання», а й в інших розділах Загальної частини КК України. До них насамперед слід віднести положення розділу X КК України (щодо цілей покарань, їх видів і меж, обмежень щодо призначення окремих видів покарань та обставин, які враховуються під час призначення окремих видів покарань), а також положення ст. ст. 98–103, ч. 5 ст. 107 розділу XV КК України (в частині ви-

дів покарань, які застосовуються до неповнолітніх, їх меж та особливостей призначення; призначення покарання неповнолітньому в разі вчинення нового злочину в період іспитового строку). До норм, які впливають на призначення покарання, відносяться також ч. 2 ст. 20 КК України (щодо врахування обмеженої осудності під час призначення покарання), ст. 35 КК України (щодо врахування сукупності, повторності та рецидиву під час призначення покарання) в частині своєрідного доповнення до ст. 67, 70, 71 КК України, ч. 3 ст. 43 КК України (щодо неможливості застосування довічного позбавлення волі та зменшення розміру покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк), ч. 4 ст. 49 КК України (щодо заборони застосування довічного позбавлення волі у випадках закінчення строків давності притягнення до кримінальної відповідальності), ч. 3 ст. 78, ч. 6 ст. 79 КК України (щодо призначення покарання у разі вчинення злочину в період іспитового строку), ч. 4 ст. 81 КК України (щодо призначення покарання у разі вчинення протягом невідбутої частини покарання нового злочину особою, до якої було застосовано умовно-дострокове звільнення від відбування покарання), ч. 6 ст. 82 КК України (щодо приєднання покарання, яке було замінене на більш м'яке, до покарання за нововчинений злочин), ч. 6 ст. 83 КК України (щодо призначення покарання за новий злочин, вчинений суб'єктом у період звільнення від відбування покарання), ч. 4 ст. 84 КК України (щодо зарахування часу застосування примусових заходів медичного характеру до строку покарання та переведення строків примусових заходів медичного характеру в позбавлення волі).

У зв'язку із цим закономірно постають питання про те, які із цих положень КК України щодо призначення покарання є загальними, а які одиничними й особливими; чи є раціональним теперішнє їх розташування у відповідних розділах КК України.

Для вирішення першого питання звернемося для прикладу до ст. 65 КК України, яка закріплює загальні засади (загальні правила) призначення покарання, основними з яких є такі: призначати покарання в межах санкції статті (частини статті) Особливої частини КК України («перше загальне правило»); враховувати положення Загальної частини КК України («друге загальне правило»); враховувати ступінь тяжкості злочину, особу винного, обставини, які обтяжують або пом'якшують покарання («третє загальне правило»); враховувати цілі покарання та вплив покарання на особу, яка вчинила злочин (загальні орієнтири щодо врахування принципу індивідуалізації під час призначення покарання).

Положення, які закріплені в ст. 65 КК України, і є загальною нормою, оскільки містять основні засади процесу призначення покарання. На «загальність» цієї норми вказує й сам законодавець. Одиничним у загальних засадах призначення покарання слід визнавати кожне з трьох правил призначення покарання, які передбачені ст. 65 КК України. Тлумачення змісту одиничного в правилах призначення покарання здійснюється через спеціальні норми, які розкривають

зміст загальних засад. Наочним прикладом є одна із загальних засад призначення покарання, яка передбачається п. 1 ч. 1 ст. 65 КК України та є так званим «першим загальним правилом» призначення покарання: суд призначає покарання в межах санкції статті (частини статті) Особливої частини КК України. Більшість науковців, які досліджують загальні засади призначення покарання, звертають увагу на те, що це правило в ст. 65 КК України характеризується неповнотою, адже є очевидним, що нормами Загальної частини КК України передбачається чимало винятків із цього загального правила, яке входить до загальних засад. Такі винятки сформульовані як спеціальні правила, які можуть «уточнювати» зміст цього одиничного правила. Зокрема, спеціальними нормами щодо «першого загального правила» можна визнати ст. ст. 53, 68–73, ч. 3 ст. 43, ч. 4 ст. 49 КК України. Ці норми тією або іншою мірою впливають на остаточне покарання шляхом виходу за межі санкції статті (частини статті) КК України. Окремими авторами висловлюється думка щодо необхідності виключення зі спеціальних норм, які впливають на призначення покарання, норми про призначення більш м'якого покарання, ніж передбачене законом (ст. 69 КК України), через її необов'язковий характер [4, с. 403], що, на нашу думку, є хибним. Суд за наявності кількох обставин, які пом'якшують покарання та істотно знижують ступінь тяжкості злочину, незважаючи на деяку диспозитивність ст. 69 КК України, має обов'язково пом'якшити покарання суб'єкту через те, що ступінь суспільної небезпечності його діяння істотно знижений, порівняно із середньотиповими ситуаціями. При цьому диспозитивність суду в цьому випадку не має бути вирішальним критерієм для не віднесення такої норми до спеціальних.

Отже, цим прикладом повністю підтверджується філософська теза, що одиничне розкривається за допомогою спеціального та водночас формує зміст загального.

Даючи відповідь на друге питання, слід виходити з того, що систематизація правового матеріалу в межах закону посідає одне із центральних місць у законодавчій техніці та має істотне практичне значення. Правильний розподіл нормативно-правових положень у тексті закону, як зазначає М.Н. Марченко, робить його структуру чіткою, стрункою, логічно послідовною, що допомагає швидко орієнтуватися в змісті закону, сприяє кращому його засвоєнню [5, с. 177–178]. Тому є всі підстави стверджувати, що з точки зору створення злагодженої, логічно погодженої системи КК України впорядкування всього нормативно-правового масиву слід здійснювати залежно від єдиної підстави. Тому цілком виправданим здається розміщення всіх норм про призначення покарання в одному розділі Загальної частини КК України. Проте така структурна організація закону здебільшого виглядає ідеалом. Необхідно визнати, що в законотворчості існують винятки із цього правила. Іноді законодавець змушений від нього відступати з метою забезпечення раціональності структури закону в цілому. Не є винятком і Кримінальний ко-

декс України, який як цілісний, структурно-єдиний нормативно-правовий акт повинен відповідати певним вимогам (правилам), дотримання яких дозволяє досягти ясності, точності, доступності мови й змісту нормативного матеріалу. Тому існування окремих норм, які впливають на призначення покарання в окремих розділах X, XI та XV КК України, є виправданим певною мірою законодавчою технікою. Розміщення ж норм щодо призначення покарання в інших розділах КК України (окрім X, XI, XV) свідчить здебільшого про невідповідність форми вираження (законодавчого закріплення) правовому змісту (фактичній цілісності, взаємозв'язку елементів) системи норм, які впливають на призначення покарання, та не виправдовує їх винесення за межі її складу.

З огляду на зазначене норми ч. 3 ст. 78, ч. 6 ст. 79, ч. 6 ст. 83, ч. 6 ст. 82, ч. 4 ст. 81 КК України за своїм змістом мали б розташовуватися як одиничне в ст. 71 КК України, адже встановлюють правила призначення покарання за сукупністю вироків, коли фактично покарання за попереднім вирокіом суб'єкт реально не відбув повністю або частково, або воно було замінене на більш м'яке.

Частина 3 ст. 43, ч. 4 ст. 49 КК України має розміщуватися в розділі X, оскільки ці норми є спеціальними винятками з правила застосування покарання у вигляді позбавлення волі та спеціальними нормами щодо першого загального правила призначення покарання. Норма ст. 35 КК України, на нашу думку, не потребує включення ні до розділу X, ні до розділу XI КК України та має розглядатися певною мірою як вихідна загальна норма щодо п. 1 ч. 1 ст. 67, ст. ст. 70, 71 КК України через свій «міжінституційний» характер. Також під час призначення покарання суди в окремих випадках зобов'язані звертатися до положень Загальної частини КК України про дію кримінального закону в часі та просторі. Так, якщо злочин вчинено особою до набрання чинності КК України 2001 р., суд може керуватися також положеннями Загальної частини КК УРСР 1960 р., якщо при цьому буде поліпшуватися становище особи. Проте ці положення, як і ст. 35 КК України, внаслідок своєї «міжінституційності» не потребують включення до системи норм, які впливають на призначення покарання.

Саме через принцип економії тексту, забезпечення компактності, стислості викладу нормативно-правових установлень, із метою запобігання необґрунтованих повторень законодавець часом змушений

поєднувати в одній статті КК України декілька нормативних приписів, які регулюють різні аспекти однієї проблеми. При цьому, як правило, поєднуються лише однорідні, взаємообумовлені, взаємодоповнюючі та взаємодіючі, проте водночас різні за змістом норми. Такий підхід до систематизації нормативних приписів полегшує сприйняття останніх, попереджає необґрунтовані повторення загальних положень під час викладу окремих правових норм, надає лаконічності закріпленім у законі правовим вимогам.

Висновки. Таким чином, «одиничне», «особливе» й «загальне» в праві переходять одне в одне. Більше того, їх межі настільки рухливі, що одне і те ж правове явище залежно від аспектів дослідження, умов дослідження може виступати в різних якостях (як одиничне, особливе чи загальне). Те, що є одиничним в одному випадку, може стати особливим або загальним в іншому, і навпаки.

«Загальним» у правилах призначення покарання є ст. 65 КК України, яка передбачає найбільш суттєві загальні засади (правила) призначення покарання, якими повинен керуватися суд; сутність загальних засад призначення розкривається через одиничне – через конкретні засади призначення покарання, які передбачені в ч. ч. 1, 2 ст. 65 КК України. Ці одиничні засади призначення покарання розкриваються через спеціальні норми й винятки із загальних правил призначення покарання, які розміщені в інших статтях (частинах статей) Загальної частини КК України.

Спеціальні норми, які стосуються призначення покарання та не вміщені до ст. 65 КК України, щодо інших кримінально-правових інститутів можуть бути як одиничним, так і загальним, і навпаки. Тому цілком виправданим уявляється підхід законодавця щодо розміщення деяких правил про призначення покарання в різних статтях Загальної частини КК України, у тому числі й за межами розділу XI Загальної частини КК України. Завдяки такому їх розташуванню забезпечується стислість, економічність, необхідна цілісність і системність положень кримінального закону. Вважаємо, що розміщення окремих норм, які регулюють призначення покарання, поза розділом XI Загальної частини КК України не може мати яких-небудь негативних наслідків для практики призначення покарання, оскільки загальні норми про призначення покарання мають забезпечувати застосування спеціальних норм у всіх кримінально-правових ситуаціях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Новая философская энциклопедия : в 4 т. / под ред. В.С. Стёпина. – М. : Мысль, 2001. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_philosophy/8320/ЕДИНИЧНОЕ.
2. Керимов Д.А. Отдельное, особенное и общее в праве / Д.А. Керимов // Правоведение. – 1968. – № 6. – С. 7–13.
3. Гегель Г.В.Ф. Введение в философию (Философская пропедевтика) / Г.В.Ф. Гегель ; пер. с нем. С. Васильева. – М. : Изд. Гос. Тимирязевского науч.-исслед. ин-та, 1927. – 259 с.
4. Российское уголовное право : в 2 т. / под ред. Л.В. Иногамовой-Хегай, В.С. Комиссарова, А.И. Рарога. – Изд. 2-е, перераб. и доп. – М. : Проспект, 2011–. – Т. 1. – 2011. – 528 с.
5. Общая теория государства и права. Академический курс : в 2 т. / под ред. М.Н. Марченко. – М. : Зерцало, 1998 –. – Т. 2 : Теория права. – 1998. – 656 с.